

Tabu w języku, literaturze i kulturze
Anna Car i Iwona Piechnik (red.)
Kraków, Avalon, 2021

Agnieszka GAWĘŁ

<https://orcid.org/0000-0002-0711-5658>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

**MIĘDZY MAGIĄ, STRACHEM A RELIGIĄ
– O TABUIZACJI ŚMIERCI
W KOMUNIKACJI JĘZYKOWEJ.
NA PRZYKŁADZIE NEKROLOGÓW
INTERNETOWYCH**

xxxxx

Śmierć od zarania dziejów była objęta tabu, a komunikacja na temat umierania podlegała ścisłym restrykcjom społecznym. Uwarunkowania kulturowe, które miały istotny wpływ zarówno na formę, jak i na treść tej komunikacji, doprowadziły do wykształcenia się całego szeregu strategii językowych umożliwiających uniknięcie bezpośrednich odniesień do śmierci, takich jak użycie eufemizmów, wysoki stopień stereotypizacji tekstu oraz strategie metatekstualne, np. przemilczenie informacji o zgonie. W niniejszym tekście autorka podejmuje próbę analizy strategii językowych służących tabuizacji sfery umierania we współczesnych nekrologach internetowych. Przedmiot badań stanowi charakterystyka ilościowa i jakościowa określeń zastępczych występujących we wspom-

nianym gatunku tekstu, jak również rola stereotypizacji komunikatu i strategii metatekstualnych w komunikacji na temat śmierci.

1. ŚMIERĆ JAKO TEMAT TABU: MIĘDZY MAGIĄ, STRACHEM A RELIGIĄ

Termin *tabu językowe* odnosi się do uwarunkowanego kulturowo zakazu używania pewnych wyrazów bądź też bezpośredniego poruszania pewnych tematów, którego realizacja na płaszczyźnie komunikacyjnej przyjmuje różne formy (np. stosowanie określeń zastępczych czy też milczenie) (por. Leszczyński 1988: 10; Dąbrowska 1993: 21; Sawicka 2009: 34). G. Sawicka (2009: 4–5) wskazuje na trzy źródła tabu językowego i kulturowego:

- 1) wynikającą ze światopoglądu magicznego tendencję do unikania pewnych zachowań, w tym również zachowań językowych,
- 2) uwarunkowany wierzeniami religijnymi szczególnie stosunek do przedmiotów, osób i zjawisk przynależących do sfery sacrum,
- 3) konwencję społeczną.

Jak podkreśla Sowinski (1978: 265), niewiele jest pól leksykalnych w języku, gdzie tendencja do eufemizacji przejawia się tak silnie, jak w domenie śmierci i umierania. Ponieważ komunikacja na temat śmierci od wieków jest w znacznej mierze zdeterminowana przez charakterystyczne dla danego okresu wzorce społeczne, wynikające z uwarunkowań kulturowych, warto prześledzić historię sposobów odnoszenia się do sfery umierania i dominujących przyczyn jej tabuizacji na poszczególnych etapach rozwoju kultury śródziemnomorskiej.

Bezpośrednie odniesienie się do tematyki związanej z umieraniem już w czasach pogańskich pociągało za sobą poważną sankcję społeczną. Wiązała się ona z przekonaniem o magicznej mocy słów, których wypowiedzenie może przyciągnąć zjawiska, do jakich się odnoszą. W tym kontekście unikanie określeń dosłownych wskazujących na śmierć było postrzegane jako akt magii negatywnej, która sprawi, że dzięki przestrzeganiu tej zasady niepożądane zjawisko nie zostanie przywołane (por. Jasik 2009: 175–179; Długosz 2010: 67; Gondek & Szczek 2011: 33).

Wraz z nadejściem chrześcijaństwa zmieniła się funkcja tabuizacji śmierci w komunikacji językowej. Co prawda w wielu obszarach komunikacji nadal istnieje nacisk na stosowanie wyrażenia eufemistycznych w odniesieniu do umierania, przestrzeganie tej zasady nie jest jednak aktem magii negatywnej, pozwalającym odsunąć niepożądane zjawisko, lecz stanowi wyraz głębokiego religijnego przekonania o konieczności

sakralizacji domeny umierania jako sfery w szczególny sposób związanej z ingerencją boskich wyroków w świat ludzki. W tradycji chrześcijańskiej śmierć stanowi punkt przejścia pomiędzy życiem doczesnym a wiecznością. W tym kontekście konwencja językowa powinna więc pełnić funkcję pomostu umożliwiającego budowanie adekwatnego kontaktu ze sferą sacrum, który ułatwiłby optymalne i godne przejście do odmiennej od doczesnego życia fazy egzystencji. Z tego względu pod wpływem tradycji chrześcijańskiej wykształcony zostaje cały szereg mniej lub bardziej skonwencjonalizowanych wyrażeń eufemistycznych, za pomocą których śmierć jest przedstawiana jako wiązanie kontaktu z Bogiem, ingerencja boskich wyroków w ludzkie losy czy też przeniesienie się do innej sfery egzystencji (por. Engelking 1984: 115–116; Sawicka 2009: 4).

W połowie XIX wieku obok determinant kulturowych związanych z sakralizacją sfery śmierci coraz bardziej istotną rolę w kształtowaniu zachowań społecznych, w tym również językowych, zaczęła odgrywać tendencja do wypierania doświadczenia umierania ze świadomości zbiorowej (por. Dąbrowska 1993: 91–92; Długosz 2010: 68–69; Wysoczański 2012: 10, 14–15, 30). Można zaobserwować stopniową eliminację bezpośredniego kontaktu ze śmiercią z życia codziennego, począwszy od rezygnacji z wystawiania trumny ze zwłokami zmarłego przed próg rodzinnego domu, aby umożliwić pożegnanie bliskim i znajomym, a skończywszy na przeniesieniu miejsca zgonu z domowego ogniska do odizolowanej od „społeczności zdrowych, sprawnych i żywych” szpitalnej enklawy czy też hospicjum. Doświadczenie śmierci – jak pisze Borkowski (2007: 304) – zostaje przesunięte na płaszczyznę medialną, wskutek czego współczesny człowiek nie ma możliwości wcześniejszego „oswojenia się” ze sferą umierania. Wspomnianym zjawiskom społecznym towarzyszą przemiany w zakresie komunikacji językowej – w szczególności standaryzacja tekstów skonwencjonalizowanych, takich jak inskrypcje nagrobne i nekrologi, oraz coraz częstsze zastępowanie eufemizmów o charakterze sakralnym ich świeckimi odpowiednikami. Sama tabuizacja sfery umierania staje się natomiast w coraz większym stopniu wyrazem konwencji społecznej, u której podstaw leży strach przed śmiercią oraz przekonanie o nieuchwytności doświadczenia granicznego, jakim jest śmierć (Schwarz-Friesel 2007: 246; Gondek & Szczek 2011: 33).

2. STRATEGIE EUFEMIZACYJNE JAKO ODPowiedź JĘZYKA NA UWARUNKOWANIA KULTUROWE ZWIĄZANE Z KOMUNIKACJĄ NA TEMAT ŚMIERCI – NA PRZYKŁADZIE GATUNKU NEKROLOG

Wspomnianą tendencję do unikania „mówienia o śmierci wprost”, „spojrzenia śmierci w twarz” możemy zaobserwować również w tekstach nekrologów, będących przedmiotem niniejszego artykułu. Terminu *nekrolog* używamy tutaj za E. Kaptur (2010: 44) w odniesieniu do drobnego ogłoszenia prasowego lub internetowego związanego z czyjąś śmiercią. Tak szeroka definicja obejmuje różnorodne ogłoszenia prasowe i internetowe, które można podzielić na następujące podtypy (por. Kolbuszewski 1997: 42–43; Borejszo 2003: 65):

- w zależności od nadawcy komunikatu: nekrologi prywatne i instytucjonalne
- w zależności od funkcji: nekrologi informacyjne, kondolencyjne, dziękczynne, pożegnalne, rocznicowe oraz formy hybrydalne.

Uwarunkowana kulturowo tendencja do tabuizacji śmierci doprowadziła do wykształcenia się całego szeregu strategii służących do usunięcia bezpośrednich odniesień do sfery umierania z komunikacji językowej, charakterystycznych dla wspomnianego gatunku tekstu. Na potrzeby niniejszego artykułu wyodrębnione zostały trzy grupy takich strategii:

- użycie określeń zastępczych
- stereotypowość i standaryzacja gatunków tekstu odnoszących się do sfery umierania
- strategie metatekstualne.

W polskich nekrologach, w odróżnieniu od np. ich niemieckojęzycznych odpowiedników (por. Gawęł 2020: 80), tabuizacja sfery umierania przejawia się w szczególności na płaszczyźnie leksykalnej w formie eufemistycznych określeń zastępczych śmierci. Zasadniczo eufemizmy te można podzielić na trzy grupy:¹

- określenia metaforyczne
- określenia metonimiczne
- peryfrazy.

Pierwsza klasa określeń zastępczych śmierci, niezwykle charakterystyczna dla skonwencjonalizowanego gatunku tekstu, jakim jest nekrolog prasowy czy też internetowy, to eufemizmy o charakterze metaforycz-

¹ Wyodrębniono na podstawie badań własnych (sekcja 3.2), zob. również Engelking (1984: 119–126), Borejszo (2003: 73–76).

nym. W obrębie tej grupy możemy wyodrębnić pięć najważniejszych typów metafor związanych ze sferą umierania:²

- śmierć jako podróż, np. *odejść*
- śmierć jako sen, np. *zasnąć w Panu*
- śmierć jako zmiana formy egzystencji, np. *wstąpić do wieczności*
- śmierć jako rozstanie, np. *rozstać się z tym światem*
- śmierć jako spokój, np. *odejść na wieczny spoczynek*
- śmierć jako zgaśnięcie płomienia życia, np. *zgasnąć*.

Drugi typ eufemizmów występujący we wspomnianym gatunku tekstu to metonimie odnoszące się do zaniku aktywności fizjologicznej bądź też bezruchu pewnych części ciała, np. *przestało bić serce*.³

Ponadto w polskich nekrologach pojawiają się eufemizmy ujmujące śmierć jako koniec życia, które nie mają statusu metafory ani metonimii, np. *zakończyć życie*⁴, jak również peryfrazy przedstawiające śmierć jako akt boskiej ingerencji w losy ludzkie, np. *zabrał go Bóg*.

Oprócz użycia określeń zastępczych śmierci, do tabuizacji sfery umierania przyczynia się także skonwencjonalizowana, stereotypowa forma nekrologu, która ogranicza możliwość ekspresji emocjonalnej, jak również podjęcia głębszej refleksji na temat przemijania (por. Kolbuszewski 1997: 62; Kaptur 2008: 28).

² Wyodrębniono na podstawie badań własnych (sekcja 3.2), zob. również Engelking (1984: 119–123), Krzyżanowska (1997/1998: 94), Stein (2017: 100). Szósta metafora wyodrębniona w badaniach, metafora wyzwolenia, w polskich nekrologach pojawia się jedynie w mottach jako metafora konceptualna przywołująca pośrednio obraz śmierci, natomiast nie występuje w akcie konstatacji. W przedstawionym materiale uwzględnione zostały jedynie te typy metafor, które są istotne dla analizy gatunku tekstu stanowiącego przedmiot badań niniejszego artykułu. Z tego względu pominięto wyodrębnione w pracy Krzyżanowskiej (1997/1998), dotyczącej polskich i francuskich frazeologizmów związanych ze sferą umierania, metafory ujmujące śmierć jako zaprzestanie funkcjonowania maszyny bądź też pogrążenie się w ciemności.

³ Szczegółowy opis metonimicznych określeń zastępczych śmierci można znaleźć u Engelking (1984: 124–125). W tekstach nekrologów występuje tylko jeden z typów metonimii wyodrębnionych przez autorkę: metonimie odnoszące się do bezruchu pewnych części ciała bądź też zaniku czynności fizjologicznych organów.

⁴ Określenia te u Engelking (1984: 119) oraz w późniejszych badaniach bazujących na opracowanej przez nią typologii określeń zastępczych śmierci (np. Borejszo 2003: 75) zostały sklasyfikowane jako metafory końca, są jednak pozbawione charakterystycznego dla metafor braku dosłowności i nie aktywują domen konceptualnych niebezpośrednio związanych z przedstawianym zjawiskiem.

W nekrologach publikowanych w wielu krajach zachodnich, np. w nekrologach niemieckojęzycznych (por. Gawęł 2020: 77, 80) istotną rolę odgrywają również strategie metatekstualne, umożliwiające pominięcie bezpośrednich odniesień do sfery umierania w komunikacji językowej, takie jak niebezpośrednie sformułowanie aktu konstatacji czy też brak określeń językowych wskazujących na zgon osoby wspomnianej w ogłoszeniu, który jest sygnalizowany jedynie poprzez użycie piktogramu. Strategie te w polskojęzycznych prywatnych nekrologach informacyjnych są jednak stosowane niezwykle rzadko i z tego względu zostały one pominięte w niniejszym omówieniu.

3. TABUIZACJA SFERY UMIERANIA W NEKROLOGACH INTERNETOWYCH – ANALIZA MATERIAŁU

Dotychczasowe rozważania poświęcone zostały ogólnej charakterystyce kontekstu kulturowego i językowego związanego z tabuizacją sfery umierania. W tej części artykułu autorka podejmie próbę analizy strategii językowych służących eufemizacji komunikacji na temat śmierci w polskich nekrologach internetowych. Korpus tekstów stanowiący podstawę przeprowadzonych badań obejmuje 321 prywatnych nekrologów informacyjnych zamieszczonych między 10.04.2020 a 05.05.2020 w portalach *nekrologi.net* i *podhale24.pl* – kategoria *nekrologi*.⁵ W toku analizy uwzględnione zostaną następujące czynniki:

- rola środków leksykalnych, stereotypizacji formuł komunikacyjnych i strategii metatekstualnych w tabuizacji sfery umierania w polskich nekrologach internetowych
- typologia określeń zastępczych śmierci występujących w analizowanym korpusie badawczym
- częstotliwość występowania poszczególnych typów eufemizmów leksykalnych
- różnice w zakresie użycia określeń zastępczych śmierci między nekrologami opublikowanymi w portalach *nekrologi.net* i *podhale24.pl* ze szczególnym uwzględnieniem ich sakralnego i świeckiego charakteru.

⁵ <https://www.nekrologi.net>, <https://podhale24.pl/nekrologi> (dostęp do obu portali 28.06.2021).

3.1. JAK NAZWAĆ ŚMIERĆ? – MIĘDZY DOSŁOWNOŚCIĄ, EUFEMIZACJĄ A INTENSIFYKACJĄ

Pierwsze pytanie, jakie nasuwa się przy opisie wyrażen eufemistycznych służących tabuizacji sfery umierania w nekrologach internetowych, dotyczy tego, na ile we wspomnianym gatunku tekstu można zaobserwować preferencję dla użycia sformułowań językowych, za pomocą których śmierć określana jest w sposób niebezpośredni. W analizowanym materiale występują trzy grupy wyrażen odnoszących się do ludzkiego zgonu, które różnią się stopniem intensyfikacji przekazu:

- określenia dosłowne:

Z głębokim żalem zawiadamiamy, że w dniu 20.04.2020 r. zmarła w wieku 89 lat śp. Barbara (...). (NN1)

- eufemizmy:

Z głębokim bólem i żalem zawiadamiamy, że w dniu 02.05.2020 odeszła od nas w wieku 82 lat zaopatrzona Sakramentami Św. nasza najukochańsza i najdroższa Mama, Babcia, Prababcia, Teściowa, Siostra (...) (P1)

- wyrażenia o szczególnym stopniu intensyfikacji:

Z wielkim smutkiem i rozpaczą zawiadamiamy, że w dniu 25 kwietnia 2020 roku zginął w wypadku samochodowym

Nasz ukochany śp. Maciej (...). (NN2)

Częstotliwość występowania tekstów, w których pojawiają się określenia z poszczególnych wymienionych powyżej kategorii, została przedstawiona w tabeli 1:

Częstotliwość występowania określeń dosłownych, eufemizmów i wyrażen o szczególnym stopniu intensyfikacji odnoszących się do sfery umierania w polskich nekrologach internetowych		
Typ określenia	Ilość	%
Określenia dosłowne	103	32,1%
Współwystępowanie określeń dosłownych i eufemistycznych	25	7,8%
Określenia eufemistyczne	192	59,8%
Określenia o szczególnym stopniu intensyfikacji	1	0,3%
Łącznie	321	100%

Tab. 1. Określenia odnoszące się do śmierci w polskich nekrologach internetowych.

Z przedstawionych w tabeli 1 danych statystycznych wynika, że w polskich nekrologach wyraźnie zarysowuje się tendencja do tabuizacji sfery umierania poprzez użycie określeń zastępczych śmierci. W 59,8% zgromadzonych tekstów pojawiają się wyłącznie wyrażenia eufemistyczne. Dalsze 7,8% to nekrologi, w których można zaobserwować współwystępowanie eufemizmów i sformułowań dosłownych. Należy jednak podkreślić, iż mimo dominującej zasady nienazywania śmierci wprost, aż 32,1% tekstów zawiera wyłącznie wyrażenia dosłowne odnoszące się do sfery umierania. Ponadto w jednym z analizowanych nekrologów użyte zostało określenie *zginąć*, wskazujące na śmierć tragiczną, które odznacza się szczególnym stopniem intensyfikacji.

3.2. EUFEMIZMY LEKSYKALNE – TYPOLOGIA OKREŚLEŃ ZASTĘPCZYCH ŚMIERCI

W polskich nekrologach tabuizacja sfery umierania jest realizowana głównie na płaszczyźnie leksykalnej poprzez użycie różnorodnych eufemistycznych określeń zastępczych śmierci. Eufemizmy te w niniejszym tekście zostały podzielone na trzy grupy:

- metafory śmierci
- określenia metonimiczne
- peryfrazy.

3.2.1. METAFORY ŚMIERCI

Pierwsza i najbardziej liczna grupa eufemizmów to wyrażenia metaforyczne, stanowiące 97% określeń zastępczych śmierci w analizowanym materiale. Częstotliwość występowania poszczególnych domen konceptualnych związanych z metaforyzacją sfery umierania została przedstawiona w tabeli 2:

Częstotliwość występowania metafor śmierci w polskich nekrologach internetowych		
Typ metafory	Ilość	%
Metafora podróży	193	76,6%
Metafora snu	37	14,7%
Metafora wyzwolenia	8	3,2%
Metafora przejścia	6	2,4%

Metafora rozstania	4	1,6%
Metafora spokoju	2	0,8%
Metafora ciemności	1	0,4%
Metafora zjednoczenia	1	0,4%
Łącznie	252	100%

Tab. 2. Metafory śmierci w polskich nekrologach internetowych.

Jak wynika z zamieszczonej powyżej tabeli, na podstawie zgromadzonego korpusu tekstów możemy wyodrębnić następujące metafory śmierci charakterystyczne dla polskich nekrologów internetowych:

Śmierć jako podróż

Pierwszą najbardziej liczną grupą określeń zastępczych śmierci są metafory podróży (193 – 76,6%). Większość tych metafor (153 – 79,3%) to zestandaryzowane sformułowania o charakterze świeckim, wskazujące na odejście zmarłego:

W dniu 18 kwietnia 2020 r. odeszła od nas

Nasza najukochańsza Mamusia i Babcia (...). (NN 3)

Stosunkowo liczne (35 – 18,1%) są również określenia o charakterze sakralnym, ujmujące ostatnią podróż jako spotkanie z Bogiem bądź też odejście do wieczności:

Po krótkiej, ale ciężkiej chorobie odeszła do Boga, (...) (NN4)

Z głębokim smutkiem i żalem zawiadamiamy, że w dniu 29 kwietnia 2020 roku odeszła do wieczności w wieku 67 lat nasza ukochana Mama, Babcia i Siostra (P2)

Należy przy tym podkreślić, że w analizowanym materiale występują znaczne różnice w zakresie częstotliwości występowania metafor o charakterze sakralnym i świeckim pomiędzy dwoma portalami internetowymi uwzględnionymi w niniejszych badaniach. Podczas gdy w portalu *nekrologi.net* metafory o charakterze sakralnym stanowią jedynie 13,4% określeń zastępczych śmierci odnoszących się do konceptu podróży, w portalu *podhale24.pl* aż 27,3% wyrażen eufemistycznych z tej grupy zawiera odniesienia do wierzeń religijnych. Ponadto jedynie w portalu *nekrologi.net* występują określenia metaforyczne ujmujące śmierć jako akt bezpowrotnego odejścia:

Z głębokim żalem zawiadamiamy, że dnia 26 kwietnia 2020 r. odszedł na zawsze śp. Włodzimierz (...) (NN5)

Śmierć jako sen

Druga metafora, obejmująca 14,7% analizowanych przykładów, związana jest z konceptualizacją śmierci jako zaśnięcia. Występuje ona najczęściej w formie zestandaryzowanych wyrażen o charakterze sakralnym *zasnąć w Panu* (wszystkie przypadki wystąpienia metafory *snu* w portalu *podhale24.pl* oraz dwa przykłady w portalu *nekrologi.net*, łącznie 22 – 59,5%) bądź też *zasnąć w Bogu* (11 – 29,7%):

Przeżywszy lat 82, zaopatrzona Św. Sakramentami, zasnęła w Panu dnia 21 kwietnia 2021. (P3)

Z sercem pełnym bólu i smutku zawiadamiamy, że dnia 29 kwietnia 2020 r. zasnął w Bogu nasz kochany Mąż, Tata i Dziadek (...) (NN6)

W portalu *nekrologi.net* sporadycznie (4 – 10,8%) pojawiają się wyrażenia o charakterze świeckim, w których podstawę konceptualizacji śmierci stanowi metafora *snu*. Są to zarówno zestandaryzowane określenia zastępcze śmierci w akcie konstatacji, jak i metafory stanowiące integralną część obrazów poetyckich w mottach do publikowanych nekrologów:

Z sercem pełnym bólu zawiadamiamy, że w dniu 29 kwietnia 2020 roku zasnął w wieku 83 lat nasz ukochany Mąż, Ojciec, Teść, Dziadek i Pradziadek (...) (NN7)

*A ty mnie na wyspy szczęśliwe zawieź,
wiatrem łagodnym włosy jak kwiaty rozwieź,
zaczuluj, ty mnie ukolysz i uśpij,
snem muzykalnym zasyp, otumań,
we śnie na wyspach szczęśliwych nie przebudź ze snu.*

K.I. Gałczyński Prośba o wyspy szczęśliwe (NN8)

W badanym materiale wyraźnie zarysowuje się tendencja do unikania odniesień do śmierci jako *snu* pozbawionych religijnego zabarwienia. Ponadto częstotliwość występowania wspomnianego typu metafor jest zdecydowanie wyższa w portalu *podhale24.pl* (20 – 21,1%) niż w portalu *nekrologi.net* (17 – 10,8%), co wynika z częstszego użycia wyrażen o charakterze sakralnym w akcie konstatacji w podhalańskich nekrologach.

Śmierć jako wyzwolenie

Kolejnym typem określeń zastępczych śmierci, jaki można wyodrębnić w zgromadzonym materiale badawczym, są metafory, u których podstaw leży konceptualizacja śmierci jako wyzwolenia. Wszystkie wyrażenia z tej grupy mają charakter sakralny i odnoszą się do wolności od cierpienia i bólu, jaka – zgodnie z założeniami nadawcy komunikatu – jest nieodłączną cechą pośmiertnej egzystencji:

*Jest gdzieś cierpienia ludzkiego granica,
za którą się ufność pogodna zaczyna (P4)*

Należy przy tym podkreślić, że w polskich nekrologach brak jest metafor o charakterze świeckim, zawierających bezpośrednio odniesienia do śmierci jako wyzwolenia się od doczesnego cierpienia wynikającego z podeszłego wieku czy też choroby. Można więc stwierdzić, że uwarunkowania religijne związane z tabuizacją sfery umierania mają wpływ na zakres treści konceptualnych, do których mogą odnosić się nadawcy nekrologów, zobowiązani do zachowania określonych konwencji społecznych. Ograniczenia te, wynikające z szacunku do wartości religijnych, obowiązują wszystkich partnerów komunikacji, niezależnie od reprezentowanego światopoglądu.

Śmierć jako zmiana formy egzystencji

Następna grupa wyrażeń metaforycznych, którą można wyodrębnić na podstawie analizowanego zbioru tekstów, odnosi się do koncepcji umierania jako zmiany formy egzystencji. Większość eufemizmów przynależących do tej klasy to określenia o charakterze sakralnym przedstawiające śmierć jako przeniesienie się do szczęśliwej krainy, pozbawionej ograniczeń świata materii, zakotwiczonej w wieczności, gdzie nie występują ból i cierpienie charakterystyczne dla ziemskiej egzystencji:

*Spokój Ci wieczny w cichej krainie,
gdzie nie ma bólu i lza nie płynie (P5)*

W analizowanym materiale pojawia się jednak również metafora transformacyjna pozbawiona religijnego zabarwienia, w której kontynuacja życia po zgonie jest konceptualizowana jako niewidzialny płomień w pamięci bliskich zmarłego:

*Nie opuściliś nas,
tylko stałeś się światłem w pamięci
i będziesz jak płomień niewidzialny wśród nas... (P6)*

Śmierć jako rozstanie

Do eufemistycznych określeń zastępczych śmierci występujących w polskich nekrologach należą również wyrażenia przedstawiające moment zgonu jako rozstanie się z bliskimi:

Jak trudno jest żegnać na zawsze kogoś, kto jeszcze mógł być z nami (NN9)

Sformułowania te zasadniczo mają charakter świecki i są wyrazem silnych emocji osób bliskich, cierpiących wskutek utraty zmarłego. W analizowanym materiale występuje jednak również metafora rozstania

o charakterze sakralnym, odnosząca się do dwóch przeciwstawnych zjawisk, które w wierzeniach religijnych nieodzownie wiążą się ze śmiercią: pożegnania się ze światem żywych i ponownego spotkania z bliskimi zmarłymi:

Rozłąka jest naszym losem, Spotkanie naszą nadzieją. (NN10)

Śmierć jako spokój

Zaskakująco rzadko (jedynie w dwóch analizowanych nekrologach) w akcie konstatacji bądź też w motcie pojawia się określenie aktywujące powszechnie występującą metaforę konceptualną *śmierć jako spokój*. Obydwa przykłady to sformułowania o charakterze sakralnym, w których koniec życia jest ujmowany jako osiągnięcie stanu wiecznego spokoju:

Odpoczywaj w niebie, ja przyjdę do Ciebie. (NN11)

Pozostałe określenia metaforyczne śmierci występują jedynie w pojedynczych tekstach i odnoszą się do następujących domen konceptualnych:

Śmierć jako ponowne przyszłe spotkanie i zjednoczenie

Rozłąka jest naszym losem, Spotkanie naszą nadzieją. (NN10)

Śmierć jako pogrążenie się w ciemności

Słońce zgasło razem z Tobą. (NN12).

3.2.2. OKREŚLENIA METONIMICZNE

W analizowanym materiale występują również cztery określenia zastępcze śmierci o charakterze metonimicznym. W wyrażeniach tych zgon jest przedstawiany jako bezruch pewnych części ciała bądź też zanik aktywności fizjologicznej organów:

„Zamknęły się ukochane oczy, spoczęły spracowane ręce, przestało bić kochane serce”. (NN13).

3.2.3. PERYFRAZY

Ponadto w dwóch tekstach pochodzących ze zgromadzonego korpusu pojawiają się określenia zastępcze śmierci pozbawione metaforycznego czy też metonimicznego charakteru, w których zgon jest ujmowany jako koniec ludzkiego życia:

30 kwietnia 2020 roku skończyła swoje pracowite życie moja Mama, nasza Babcia, Teściowa, Siostra i Ciocia. (NN14)

Również w dwóch nekrologach występuje peryfrazą, u której podstaw leży uwarunkowany religijnie sposób postrzegania śmierci jako aktu boskiej ingerencji:

*Nie pytamy Cię, Boże, dlaczego go zabrałeś,
lecz dziękujemy za to, że nam go dałeś...* (P7).

3.3. STEREOTYPYZACJA TEKSTU W KONTEKŚCIE TABUIZACJI SFERY UMIERANIA

Do tabuizacji śmierci w polskich nekrologach internetowych w znacznej mierze przyczynia się również stereotypowy charakter publikowanych tekstów. Pierwszą charakterystyczną cechą polskich nekrologów świadcząca o wysokim stopniu stereotypowości jest użycie zestandaryzowanych, skonwencjonalizowanych sformułowań w akcie konstatacji. Aż 186 przykładów z analizowanego korpusu, w których występują eufemizmy (71,5%), zawiera jedno z czterech zestandaryzowanych wyrażen: *odejść* (153 – 58,8%), *zasnąć w Panu* (22 – 8,5%), *zasnąć w Bogu* (11 – 4,2%) bądź też *odejść do wieczności* (11 – 4,2%).

Ponadto polskie nekrologi w porównaniu do np. ich niemieckojęzycznych odpowiedników (por. Gawel 2020: 81–86) odznaczają się znacznie mniejszą różnorodnością stosowanych określeń zastępczych śmierci, co również wskazuje na wysoki stopień stereotypowości tekstów. Można więc sformułować tezę, iż tabuizacja sfery umierania w polskich nekrologach przebiega równocześnie na dwóch płaszczyznach. Na płaszczyźnie leksykalnej wskutek użycia określeń zastępczych następuje wyparcie dosłownych sformułowań odnoszących się do śmierci. Natomiast na płaszczyźnie tekstualnej wysoki stopień stereotypizacji polskich nekrologów ogranicza ekspresję emocjonalną nadawców komunikatu, jak również możliwość przekazania w tekście indywidualnego stosunku do sfery umierania.

3.4. STRATEGIE METATEKSTUALNE

W analizowanym korpusie nie występują przykłady użycia metatekstualnych strategii eufemizacyjnych, pozwalających na całkowitą eliminację dosłownych oraz zastępczych określeń śmierci z tekstu nekrologu. Potwierdza to sformułowaną we wprowadzeniu teoretycznym tezę, iż w polskich nekrologach informacyjnych, w odróżnieniu od ich zachodnich odpowiedników, strategie metatekstualne występują niezwykle rzadko i nie przyczyniają się w istotnym stopniu do tabuizacji sfery umierania.

PODSUMOWANIE

Uwarunkowana kulturowo tendencja do tabuizacji sfery umierania wywiera istotny wpływ na dobór środków językowych występujących w polskich nekrologach internetowych. To językowe wypieranie doświadczenia śmierci przebiega równolegle na dwóch płaszczyznach: leksykalnej i tekstualnej, przejawiając się poprzez użycie określeń zastępczych o charakterze eufemistycznym oraz wysoki stopień stereotypowości tekstu.

Pierwsza wspomniana charakterystyczna cecha nekrologów internetowych to wyraźna preferencja do zastępowania wyrażeń aktywujących domenę konceptualną śmierci w sposób bezpośredni ich eufemistycznymi odpowiednikami. Aż 59,8% nekrologów ze zgromadzonego korpusu badawczego zawiera jedynie eufemistyczne odniesienia do sfery umierania. Ponadto w 7,8% tekstów można zaobserwować współwystępowanie sformułowań dosłownych i określeń zastępczych łagodzących groźbę śmierci. Eufemizmy leksykalne z polskich nekrologów internetowych zasadniczo można podzielić na trzy podtypy: metafory, metonimie i peryfrazy. Najlicniejsza grupa to określenia o charakterze metaforycznym, ujmujące śmierć w kategoriach jednej z następujących domen konceptualnych: podróż, sen, wyzwolenie, zmiana formy egzystencji, rozstanie, spokój, ponowne spotkanie i zjednoczenie czy też pogrążenie się w ciemności. Drugi typ eufemizmów odnoszących się do sfery umierania obejmuje wyrażenia metonimiczne, u których podstaw leży konceptualizacja zgonu jako bezruchu pewnych części ciała bądź też zaniku aktywności fizjologicznej organów. Ostatnia klasa to peryfrazy, w których śmierć jest przedstawiana jako koniec ludzkiego życia lub akt boskiej ingerencji.

Drugi wyróżnik językowy polskich nekrologów internetowych, związany z tabuizacją sfery umierania, to wysoki stopień stereotypowości tekstów. W badanym materiale przejawia się on przede wszystkim poprzez preferencję dla użycia jednego z czterech zestandaryzowanych sformułowań eufemistycznych odnoszących się do zgonu w akcie konstatacji oraz stosunkowo niewielką różnorodność domen konceptualnych aktywowanych w kontekście śmierci i umierania.

Analizując zgromadzony materiał pod względem różnorodnych przyczyn tabuizacji sfery umierania, determinujących dobór środków językowych w tekstach, możemy zaobserwować zarówno istotną rolę tradycji chrześcijańskiej, jak i wpływ tendencji sekularyzacyjnych na kształt pol-

skich nekrologów. Oznaką tendencji sekularyzacyjnych jest wysoka częstotliwość występowania eufemistycznych określeń zastępczych śmierci o charakterze świeckim (66,5% wszystkich wyrażen eufemistycznych). Również stereotypowość tekstów, jak wspomniano we wprowadzeniu teoretycznym do niniejszego artykułu, jest sygnałem odejścia od ujmowania śmierci w kontekście cierpienia osób bliskich bądź też w kontekście głębszej refleksji nad przemijaniem i koreluje z obserwowaną od 2. połowy XIX w. postępującą sekularyzacją życia społecznego. Z drugiej strony, w polskich nekrologach internetowych wyraźnie zarysowuje się wpływ tradycji chrześcijańskiej na sposób ujmowania sfery umierania. 33,5% użytych eufemizmów to określenia o charakterze sakralnym, będące wyrazem głębokiej wiary w fakt, że śmierć to akt boskiej ingerencji w losy ludzkie, który jest jedynie początkiem nowej fazy egzystencji, odmiennej od doczesnego życia. Religijne podłoże tabuizacji sfery umierania wyraża się również poprzez unikanie określeń zastępczych odbiegających od zgodnego z kanonem religijnym obrazu śmierci, których charakter mógłby naruszyć podstawowe wartości chrześcijańskie. Przykładem mogą być tutaj pozbawione sakralnego charakteru określenia ujmujące śmierć w kategoriach snu oraz sformułowania odnoszące się do zgonu jako wyzwolenia od cierpienia związanego z chorobą czy też podeszłym wiekiem.

Podsumowując, tendencja do tabuizacji sfery umierania jest istotną cechą wyróżniającą polskich nekrologów internetowych, a formy jej realizacji należy rozpatrywać w kontekście zachodzących procesów przemian społecznych i kulturowych.

Wykaz źródeł⁶

- NN1: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/barbara-zarebska/57031415>
NN2: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/maciej-michalowski/57071069>
NN3: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/alina-giewartowska/57031520>
NN4: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/ewa-wajszle-podolec/57054235>
NN5: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/wlodzimierz-fintzel/57058588>
NN6: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/roman-borowski/57080133>
NN7: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/wieslaw-nowaczyk/57083906>
NN8: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/anna-grzeskowiak/57080145>
NN9: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/tadeusz-winowicz/57063051>
NN10: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/zdzislaw-topolski/57063086>
NN11: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/lidia-ast/57054304>

⁶ Data dostępu do wszystkich wymienionych źródeł: 28.06.2021.

NN12: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/stanislaw-chwirot/57035302>

NN13: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/bozena-kowalska/57083812>

NN14: <https://www.nekrologi.net/nekrologi/barbara-biel/57083802>

P1: <https://podhale24.pl/nekrologi/nekrolog/6757>

P2: <https://podhale24.pl/nekrologi/nekrolog/6734>

P3: <https://podhale24.pl/nekrologi/nekrolog/6672>

P4: <https://podhale24.pl/nekrologi/nekrolog/6726>

P5: <https://podhale24.pl/nekrologi/nekrolog/6716>

P6: <https://podhale24.pl/nekrologi/nekrolog/6705>

P7: <https://podhale24.pl/nekrologi/nekrolog/6674>

Bibliografia

BOREJSZO Maria. 2003. Z głębokim żalem zawiadamiam..., czyli o poznańskich nekrologach prasowych. – *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria językoznawcza* 10: 63–87.

BORKOWSKI Igor. 2007. Śmierć i jej wartość w mediatyzowanym świecie. – *Antynomie wartości. Problematyka aksjologiczna w językoznawstwie*, Agnieszka Oskiera (red.), Łódź: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, 303–313.

DĄBROWSKA Anna. 1993. *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

DLUGOSZ Kazimierz. 2010. *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym*, Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.

ENGELKING Anna. 1984. Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci). – *Przegląd Humanistyczny* 28/4: 115–129.

GAWEL Agnieszka. 2020. Zum neutralen, verhüllenden und dysphemistischen Sprachgebrauch in deutschsprachigen Traueranzeigen. – *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Sprachwissenschaft* 9: 73–90.

GONDEK Anna, SZCZEK Joanna. 2011. Zur euphemisierenden Funktion der Phraseologismen im Bereich „Tod“/„sterben“ im Deutschen und im Polnischen. – *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis. Studia Germanistica* 9: 33–44.

JASIK Anna. 2009. Tabuizowanie tematu śmierci i realiów z nią związanych w różnych kręgach środowiskowych Opolszczyzny. – *Tabu w języku i kulturze. Język a kultura*, t. 2. Anna Dąbrowska (red.), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 175–195.

KAPTUR Ewa. 2008. *Językowy kształt współczesnych nekrologów prasowych*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

KAPTUR Ewa. 2010. Nekrolog jako makroakt mowy. – *Poradnik językowy* 9: 44–56.

KOLBUSZEWSKI Jacek. 1997. *Z głębokim żalem... O współczesnej nekrologii*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- KRZYŻANOWSKA Anna. 1997/1998. Ostatnia podróż – czyli polska i francuska metaforyka śmierci. – *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 9–10: 93–109.
- LESZCZYŃSKI Zenon. 1988. *Szkice o tabu językowym*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- SAWICKA Grażyna. 2009. Konwencja a tabu językowe. – *Tabu w języku i kulturze. Język a kultura*, t. 2. Anna Dąbrowska (red.), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 31–46.
- SCHWARZ-FRIESEL Monika. 2007. *Sprache und Emotion*, Tübingen/Basel: Francke.
- SOWINSKI Bernhard. 1978. *Deutsche Stilistik. Beobachtungen zur Sprachverwendung und Sprachgestaltung im Deutschen*, Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.
- STEIN Stephan. 2017. Sprechen über Sterben und Tod zwischen Euphemismen und Dysphemismen – Zum Sprachgebrauch in Textsorten im Umfeld von Tod und Trauer. – *Verhüllender Sprachgebrauch. Textsorten und diskurstypische Euphemismen*, Enrico Garavelli & Hartmut E. H. Lenk (red.), Berlin: Frank & Timme, 83–118.
- WYSOCZAŃSKI Włodzimierz. 2012. *Umieranie i śmierć. Wielowymiarowość językowa*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Abstract

Between magic, fear and religion – On the taboo of death in linguistic communication: on the example of internet obituaries

The communication about death has been a social taboo since the beginning of the history of the mankind. The cultural constraints determining the form and content of this communication have led to the development of linguistic strategies such as euphemisms, metatextual strategies and a high degree of the stereotypisation of the text, which enable to avoid direct references to the sphere of dying. In this paper we present an analysis of linguistic strategies used for the tabooisation of the sphere of dying in Polish internet obituaries. The focus of attention lies on the quantitative and qualitative characteristics of euphemisms referring to the act of dying, as well as the role of metatextual strategies in the communication about death.

Keywords: obituary, funeral texts, death in language, taboo of death, language taboo, tabooization, dysphemisms, euphemisms.

XXXXXXXXXXXXXXXXXX